

УДК 374.72(477.54)"1869/1920"

© Марущак Є. М., 2023.

<https://orcid.org/0009-0000-0297-7884>

<https://doi.org/10.34142/23128046.2023.55.15>

Є. М. Марущак

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЧЛЕНАМИ ХАРКІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА ПОШИРЕННЯ В НАРОДІ ГРАМОТНОСТІ (1869-1920 РР.)

Дана стаття розкриває організацію освітньої роботи членами Харківського товариства поширення в народі грамотності протягом 1869-1920 рр. Розкрито основні ідеї членів Товариства щодо організації навчання й виховання дітей. Схарактеризовано діяльність товариства у сфері дошкільної, шкільної, позашкільної освіти та просвіти дорослих.

Так, визначено мету дошкільної освіти (всебічний і гармонійний розвиток особистості), форми і методи роботи з дітьми дошкільного віку (ігри, ручна праця, прогулянки, розповіді, музичні заняття тощо) у дитячих закладах Товариства.

Розкрито діяльність Товариство у сфері шкільної освіти: збільшення мережі шкіл, збільшення терміну навчання (з 3-річного на 4-річний курс початкової школи), упровадження нових навчальних предметів (гігієна, малювання, музика, ліплення), використання різних форм (вечори, шкільні свята, літературні ранки) та методів навчання й виховання дітей (словесні, наочні, практичні методи), створення шкіл або окремих класів для учнів з особливими освітніми потребами.

Охарактеризовано діяльність Товариства у сфері позашкільної освіти та просвіти населення, а саме: відкриття відповідних закладів (Народного будинку, народних бібліотек, народного театру, недільних шкіл і курсів, додаткових шкіл для підлітків), організація та проведення просвітніх заходів (народних читань, лекцій, бесід, виставок, вистав, свят, масових гулянь, концертів, літературних, вокальних, музичних і танцювальних вечорів, занять із дітьми з трудового і фізичного виховання тощо), ведення музейної справи, організація материнських і батьківських гуртків тощо.

Розкрито проблеми з організацією освітньої роботи Товариства, а саме: недостатня кількість вихователів, їх низький статус, низька плата, недостатня кількість дитячих установ, важкість пристосування програм навчання в дитячих закладах до місцевих умов, недостатня практична підготовка педагогів.

Ключові слова: *Харківське товариство поширення в народі грамотності, дошкільна освіта, шкільна освіта, позашкільна освіта, просвіта дорослих, виховання, діти.*

Marushchak Ye. M. Organization of educational activities by members of Kharkiv Society for Dissemination of Literacy among People (1869-1920)

This article reveals the organization of educational work by members of Kharkiv Society for Dissemination of Literacy among People during 1869-1920. The main ideas of the Society's members regarding the organization of children's education and upbringing are revealed. The Society's activities in preschool, school, extracurricular and adult education are characterized.

The author determines the purpose of preschool education (comprehensive and harmonious personality development), forms and methods of working with preschool children (games, manual labour, walks, stories, music lessons, etc.) in the Society's institutions.

The Society's activities in school education are revealed. They are: the expansion of the schools network, the extension of the study period (from a 3-year to a 4-year primary school course), the introduction of new subjects (hygiene, drawing, music, sculpting), the use of different forms (parties, school holidays, literary mornings) and methods of teaching and raising children (verbal, visual, practical methods), creation of schools or separate classes for students with special educational needs.

The Society's activities in extracurricular and adult education are described. They are: the establishment of relevant institutions (People's House, public libraries, people's theatre, Sunday schools and courses, additional schools for teenagers), organization and holding of educational events (public readings, lectures, discussions, exhibitions, performances, holidays, mass festivities, concerts, literary, vocal, music and dance parties, children's classes on labour and physical education, etc.), the organization of museum activities, the organization of mothers' and parents' clubs, etc.

The problems with the organization of the Society's educational work are revealed. They are: insufficient number of teachers, their low status and low pay, insufficient number of children's institutions, difficulties with adapting educational programs in children's institutions to local conditions, teachers' improper practical training.

Key words: *Kharkiv Society for Dissemination of Literacy among People, preschool education, school education, extracurricular education, adult education, upbringing, children.*

Вступ. У сучасному суспільстві більшість проблем, що виникають у системі освіти та системі соціального забезпечення населення, розв'язуються на державному рівні, а громадськість доповнює діяльність держави щодо задоволення різноманітних соціокультурних проблем дітей і дорослих.

Утім, протягом різних історичних періодів розвитку нашої країни співвідношення сил держави і громадськості в розв'язанні соціальних, освітніх і культурних проблем суспільства було різним. Так, упродовж другої половини ХІХ ст. – на початку ХХ ст. в Україні ще не існувало єдиної, розвиненої системи освіти й органів і закладів соціального забезпечення населення; існуючі державні освітні і соціальні установи були не у змозі задовольнити існуючий попит на елементарну освіту, і велика кількість населення залишалася поза системою освіти і соціальним захистом держави. Це зумовило появу і активізацію діяльності приватних ініціатив і різних громадських товариств, які поширювали ідеї освіти серед широких верств населення, розвивали власну мережу соціальних установ і закладів освіти, організовували різноманітні соціокультурні й освітні заходи, надавали моральну і матеріальну допомогу нужденним, здійснювали випуск науково-популярної літератури для населення тощо.

Харківське товариство поширення в народі грамотності (далі – Товариство) було одним із найбільших й активних товариств, яке діяло впродовж 1869-1920 рр. на території Харківської губернії і спрямовувало свою увагу на поширення ідей освіти серед дітей і дорослого населення.

З огляду на це, актуальним є вивчення освітньої роботи, що здійснювалася членами Харківського товариства поширення в народі грамотності, адже вони намагалися охопити нею різні вікові групи населення, починаючи з дітей дошкільного віку і закінчуючи дорослими учнями.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що окремі аспекти діяльності різних громадських товариств в Україні впродовж різних історичних періодів висвітлювалися українськими науковцями. Так, постаті освітян, які брали участь у діяльності Товариства шкільної освіти в Україні вивчалися О. Сухомлинською, Н. Дічек, Т. Самоплавською та ін. (2005). Діяльність релігійних товариств в Україні у першу половину ХХ ст. охарактеризовано Н. Дмитришиною (2011). Соціальна діяльність українських громадських товариств у Галичині в першій половині ХХ ст. висвітлена в роботах Н. Федорак (2009). Освітня робота громадських товариств в Західній Україні на початку ХХ ст. розкрита в дослідженнях Л. Сливки (2010), Н. Стинської (2004).

Окремо слід відзначити дослідження українськими науковцями діяльності Харківського товариства поширення в народі грамотності (1869-1920 рр.), зокрема: Т. Коломієць (1995) охарактеризувала загальну організацію роботи Товариства; С. Лупаренко (2014; 2018) досліджувала організацію шкільної і позашкільної діяльності Товариства; Т. Лутаєва (2017) вивчала медичну й фармацевтичну освіту в діяльності Товариства.

Водночас питання організації освітньої діяльності Харківського товариства поширення в народі грамотності у вітчизняних наукових джерелах висвітлено недостатньо.

Метою статті є розкриття й аналіз освітньої діяльності членів Харківського товариства поширення в народі грамотності протягом 1869-1920 рр.

Методи дослідження. Відповідно до поставленої мети статті в дослідженні використано такі наукові методи: загальнонаукові (узагальнення та аналіз історичних соціальних, освітніх та культурологічних джерел для аналізу основних ідей і загальних принципів діяльності громадських товариств визначеного періоду та дослідження процесуальних і змістовних складових державних реформ у сферах соціальної допомоги та освіти); історико-структурний метод, що сприяв розробці структури дослідження та систематизації історичних джерел з досліджуваної проблеми; порівняльний метод, який дав можливість зіставити думки вчених щодо освітніх проблем досліджуваного періоду, виявити в них подібності та відмінності; ретропраксиметричний метод, що дав змогу проаналізувати досвід організації освітньої діяльності Харківського товариства поширення в народі грамотності; проблемно-цільовий метод, який дав можливість порівняти документальні джерела та архівні матеріали, що відображають розвиток і здійснення освітньої діяльності товариства протягом досліджуваного періоду.

Результати. Освітня діяльність Товариства здійснювалась у декількох напрямках: організація навчання і виховання в закладах освіти, позашкільна освітня діяльність, поширення ідей освіти серед широких верств населення.

Основними ідеями членів Товариства щодо організації навчання й виховання дітей були такі (Polozhennia, 1913):

- 1) дошкільне виховання має здійснюватися нарівні зі шкільним (при деяких училищах працювали дитячі майданчики або дитячі садки);
- 2) важливими є організація початкових 4-річних шкіл і планомірне збільшення кількості вищих початкових училищ;
- 3) заняття з маловстигаючими і дітьми з особливими потребами

треба проводити окремо у спеціальних класах або школах;

4) класні меблі повинні врахувати антропометричні особливості учнів певного віку;

5) у школах мають бути учнівські індивідуальні (для вільного читання) і колективні бібліотеки (призначені для колективного читання, комплектувалися згідно з програмою і склалися з творів, які можна прочитати у класі за 2-3 рази, а потім обговорювати на уроках);

6) у школі має ефективно здійснюватися фізичне виховання учнів, що повинно включати не лише гімнастику і фізичні вправи, а й правильно розраховану організацію шкільного життя (навчальні приміщення й обладнання, шкільні меблі, обладнані з урахуванням особливостей дитячого розвитку; організація ігор, гімнастики, прогулянок, екскурсій; організація шкільних гарячих сніданків організація міської безкоштовної для учнів аптеки і міського безкоштовного зуболікувального кабінету; здійснення лікувальної і гімнастичної діяльності лікарями) тощо;

7) треба організувати при міському управлінні комісію (до її складу мають входити педагоги, лікарі, архітектори і громадські діячі з народної освіти) для розв'язання різних проблем шкільної освіти;

8) потрібна організація шкільного музею (переважно для сільських шкіл повіту або району). Усі посібники музею склалися відповідно до шкільної програми, розподілялися на окремі галузі знань (людина, рослини, тварини, повітря, вода тощо) і розміщувались у ящиках, кількість яких дорівнювала кількості шкіл повіту чи району. Коли вчитель використовував увесь вміст ящика, тобто вивчав з дітьми ту чи іншу галузь знань, він обмінював його на новий і т.д. Відповідно, посібники музею протягом навчального року використовувались у різних школах, після чого знову поверталися до музею для ремонту і поновлення.

Так, дошкільна освіта мала на меті всебічний і гармонійний розвиток особистості і одним зі своїх найважливіших завдань визнавала «навчити дитину користуватися своїми органами почуттів, збагатити її початковими

освітніми й виховними враженнями» (Dorovid, 1910, p. 34). Це досягалося завдяки створенню умов для виявлення дітьми їхньої творчості і самодіяльності, а також використанню різноманітних форм і методів навчання й виховання (ігри, ручна праця, прогулянки, розповіді, музичні заняття тощо), які підходили дітям певного віку (Polozhennia, 1913).

Водночас у Товариства існували певні проблеми з організацією і роботою дитячих садків, а саме: недостатня кількість вихователів, їх низький статус (вихователі садків не мали службових прав, що було причиною незначної кількості бажаючих навчатися на фребелівських курсах) і низька плата вихователям (Protokoly, 1915).

Для успішного розв'язання проблем із організацією дошкільної освіти планувалося проведення таких заходів: організація гуртків сільських матерів задля просвітницької роботи в селах і підготовці матерів до виховання дітей; створення у великих центрах спеціальних курсів з дошкільного виховання; улаштування спеціальних дитячих бібліотек, де можна було б проводити різні заняття з дітьми; організація відділів дошкільного виховання в жіночих учительських семінаріях; уведення у програму курсу жіночих закладів освіти питань дошкільного виховання; додаткове фінансування дитячих садків у селах; зрівняння у правах вихователів і вчителів (Protokoly, 1915). Проте більшість з цих ідей не набули значного поширення в ті часи, і розвиток мережі дитячих дошкільних закладів ішов повільно.

Основою своєї діяльності Товариство вважало розвиток початкової шкільної освіти (Kolomiyets, 1995, p. 18). З цією метою воно відкривало школи різних типів, а саме: щоденні змішані загальноосвітні, ремісничі, чоловічі і жіночі недільні школи в Харкові і повіті (Kolomiyets, 1995). Так, у 1911-1912 рр. Товариство утримувало 4 початкові школи, у яких навчалася 526 дітей (244 хлопчика і 282 дівчинки) (Istorychnyi ohliad, 1912).

Однією з проблем, що поставала перед школами Товариства грамотності, було збільшення терміну навчання (з 3-річного на 4-річний

курс початкової школи). Це було зумовлене такими причинами: велика кількість дітей, які навчалися на 3-річному курсі, фактично вчилися 4 роки, залишаючись у певному класі на другий рік; лише найбільш здібні діти могли засвоїти навчальну програму за 3 роки і покинути школу, проте більшість дітей дуже потребували четвертий рік навчання, аби закінчити школу; четвертий рік навчання надавав більше можливостей для здійснення виховного впливу школи (Polozhennia, 1913).

Ще однією із проблем початкової освіти того часу була обмежений курс навчання, що недостатньо сприяв розв'язанню завдання системи освіти. З огляду на це, до навчальних планів шкіл упроваджувалися нові навчальні дисципліни. Так, у школах Товариства у 1911-1912 рр. були введені такі додаткові предмети, як гігієна, малювання, музика, ліплення. Також у школах були класи ручної праці (по дереву) (Zvity, 1912).

Слід зазначити, що Товариство у своїх закладах освіти намагалось втілити в життя передові форми та методи навчання й виховання підростаючого покоління. Так, у школах Товариства влаштовували вечори, шкільні свята, літературні ранки, присвячені пам'яті видатних людей (Lystuvannia, 1909), широко використовувалися словесні, практичні методи навчання і засоби наочності.

Велике значення у гармонійному розвитку дитини надавалося читанню дітей. Так, у школах працювали бібліотеки, якими протягом навчального року видавалося до 10000 книг (Istorychnyi ohliad, 1912). Ці книги використовувалися для шкільного і позакласного читання учнів, проте деякі вчителі вважали, що в наявності у шкільних бібліотеках дуже мало цікавих книг, які могли б задовольнити дитячі пізнавальні потреби.

Члени Товариства також ініціювали створення шкіл або окремих класів для учнів з особливими освітніми потребами (згідно тогочасної статистики, такими вважалось 3-4% дітей; але в реальному житті кількість дітей з вадами розвитку постійно збільшувалася внаслідок несприятливих економічних, соціальних та інших умов життя і сягала 8%), то «у кожній

школі, у кожному класі є діти важкі у виховному відношенні і невстигаючі; вони не можуть іти разом із класом». У деяких школах були створені допоміжні класи (у них навчалось не більше 5-20 учнів). Форми та методи роботи з такими дітьми передбачали: заняття-ігри (складання розрізних картин, побудови із кубиків, доміно, лото), що дозволяли розвивати уявлення, фантазію, увагу; наочні методи (ілюстрація і демонстрація), що сприяли зосередженості і наполегливості учнів; гімнастика, фізичні вправи; ручна праця; самостійні й індивідуальні заняття і вправи (Polozhennia, 1913).

Так, у 1911 р. Міська Училищна Комісія дозволила відкрити допоміжний клас при одному з училищ. За психічними особливостями діти цього класу були поділені на кілька груп: I група (10 дітей) – неврівноважені діти, II група (12 дітей) – більш спокійні діти, але які мають серйозніші вади розвитку, III група (2 хлопця) – діти із серйозними вадами розвитку (вони складали враження 5-річних дітей: погано розмовляли і читали, були слабкі фізично, уміли рахувати лише в межах 5, не мали бажання займатися ручною працею і гратися), IV група – педагогічно відсталі діти (2 дитини – унаслідок приглухуватості, 3 дитини – унаслідок хвороби). Діти допоміжного класу забезпечувалися гарячими сніданками, ліками, рибацьким жиром і залізом.

Цей допоміжний клас проіснував лише півтора роки і був закритий унаслідок зменшення кількості класів і відмови керівника вести його. Половина дітей класу була спрямована у звичайні класи, інші – почали вивчати ремісництво або покинули навчання. Планувалося в майбутньому відкрити в Харкові 5 добре обладнаних допоміжних шкіл (своєрідних шкіл-клінік), де також передбачалося проводити дослідження дітей із вадами розвитку (Polozhennia, 1913).

Отже, діяльність Товариства сприяла розширенню мережі дитячих закладів освіти (дошкільних, початкових, допоміжних), ефективній організації навчально-виховної діяльності в них, а також створенню умов для особистого розвитку учнів.

Позашкільна освітня діяльність Товариства передбачала відкриття Народного будинку, народних бібліотек, організацію безкоштовних народних читань і лекцій, народного театру, недільних шкіл і курсів, додаткових шкіл для підлітків, а також організацію занять із дітьми в позашкільних установах, ведення музейної справи тощо (Protokoly, 1916).

Треба відзначити, що Товариство опікувалося проблемою організації дозвілля дітей і молоді. Так, 7-12 червня 1915 р. Товариством був проведений з'їзд з питань організації розумних розваг для населення Харківської губернії (Polozhennia, 1913; Spysky, 1915), під час якого визнавався необхідним «розвиток найширшої і повсюдної виховної роботи з дітьми дошкільного і шкільного віку в яслах, осередках, народних дитячих садках, майданчиках, клубах та об'єднуючих усі ці установи народних «дитячих будинках» (Protokol, 1915, р. 10). Організація розумних розваг для народу передбачала вжиття заходів, спрямованих на пробудження його духовних потреб у галузі наукових і прикладних знань, що передбачало поширення книг, улаштування бібліотек, читалень, читань, лекцій, бесід, курсів, музеїв тощо (Spysky, 1915). Членами Товариства визнавалось необхідним створення спеціального інституту добре підготовлених інструкторів для безпосереднього керівництва роботою й організацією розумних розваг дітей (Protokol, 1915, р. 10).

В організації дитячого дозвілля ці установи орієнтувалися на завдання всебічного і гармонійного розвитку особистості дитини (фізично, морально й розумово), що досягалося завдяки творчості й самодіяльності вихователів, організації різноманітних занять (з урахуванням віку дітей), використанню різних методів навчання й виховання (словесних, наочних тощо) (Protokol, 1915).

Завдяки самовідданій праці членів комітету сільських бібліотек Товариства і субсидіям, що надходили від земств, у Харківській губернії значно збільшилася мережа народних бібліотек. Товариством було відкрито п'ять безкоштовних народних бібліотек і одна при Народному

будинку. Також Товариство відкривало книжкові склади, які, окрім Харківської, обслуговували й інші губернії, надсилаючи за зниженими цінами літературу земським установам, органам, що опікувалися народною тверезістю, приватним особам тощо (Kolomiyets, 1995).

У бібліотеках і читальнях Товариства улаштовувалися лекції і читання (читання вголос для неграмотного населення, читання і лекції з обговореннями, з використанням картинок, таблиць, кінематографу, вірців художніх творів словесності, музики і живопису) і стали найпростішими і найдоступнішими формами розумних розваг. Програми систематичних лекцій і читань охоплювали питання релігії, етики, літератури, мистецтва, географії, історії, природознавства, агрономії, ветеринарії, гігієни, суспільствознавства, але найчастіше на них висвітлювалися різні питання життя країни (інколи в порівнянні з життям інших країн) (Spysky, 1915).

Так, протягом 1911 р. в аудиторії Народного будинку читання проводилися з 9 січня по 11 грудня (із середини квітня по середину вересня читань не було). За рік Товариством було проведено 27 читань (13 читань у першому і 14 читань у другому півріччі). На цих читаннях було 13783 слухача (для порівняння: на 26 читаннях у 1910 р. було 10293 слухача). У середньому в 1911 р. на одному читанні були присутні 510 слухачів (у 1910 р. на одне читання припадало 393 слухача). Під час народних читань у Першому реальному училищі в середньому було 156 слухачів на кожному читанні. А протягом 1912 р. Товариством було проведено вже 147 народних читань, на яких були присутні 33278 чоловік (у середньому по 226 слухачів на одне читання). Слід відзначити, що на народних читаннях найбільшу кількість слухачів склали діти (Zvit, 1911).

Під час усіх читань користувалися чарівним ліхтарем (апаратом для проєкції зображень). Окрім того, читання часто супроводжувалися демонстрацією наочних посібників. Так, у розпорядженні Комісії були картини різної тематики, а саме: духовні (релігійно-моральні, біблійні,

церковно-історичні), історичні, біографічні, географічні, етнографічні, сільськогосподарські, природознавчі, медичні, літературні та ін. (Zvit, 1911), і складання програми популярно-наукових лекцій займався шкільно-педагогічний комітет Товариства.

Також шкільно-педагогічний комітет Товариства опікувався проблемами організації науково-популярних лекцій. Вони проводились у приміщеннях театрів, училищ, шкіл, підготовчих курсів, у богадільнях, дитячих їдальнях, дитячих садках, читальнях, будинках працьовитості, робітничих будинках, Народних Будинках, притулках, майстернях і заводах тощо. Лекції проводилися по неділях (20 тижнів) і тривали зазвичай 2 години (усього 40 годин). До програми лекцій уходили такі сфери знань: природознавство (основні фізико-хімічні ідеї) – 10 годин, біологія (життя тварин і рослин) – 10 годин, анатомія і фізіологія людини і гігієна – 6 годин, географія й антропологія людини – 8 годин, історія первісної культури – 6 годин (Polozhennia, 1913).

Окрім читань і лекцій, для дітей напередодні новорічних і різдвяних свят улаштовувались ялинки (зазвичай завдяки пожертвуванням). Так, для організація ялинки в селищах Кочеток та Тетліга Кочетковського відділення Товариства (Narys, 1908) заздалегідь були зібрані кошти, які повністю були витрачені на прикрашання ялинки, пригощання півчим і подарунки. На святі в селищі Кочеток були присутні понад 250 дітей. Під час ялинки учні земського і церковно-парафіяльного училищ зачитували вірші, байки в особах, виконували пісні хором.

Одним із найвизначніших досягнень Товариства стало будівництво і діяльність Народного будинку. Дійсно, наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. Народний будинок став місцем проведення найбільшої кількості культурно-просвітницьких заходів (Spysky, 1915).

Народний будинок мав такі завдання: сприяння позашкільній освіті і вихованню дорослих, підлітків і дітей дошкільного віку в розумовому, моральному, художньому і фізичному плані; громадянське виховання

населення та об'єднання місцевих культурно-просвітницьких й економічних організацій. Для реалізації поставлених завдань Народний будинок міг улаштувати бібліотеки і читальні, книжкові і картинні торгівлі, музеї і виставки, вечірні і недільні школи, класи для дорослих і підлітків, народні читання, лекції, бесіди і курси, спортивні заклади і змагання, дитячі садки та ясла, вистави, концерти, літературні, вокальні, музичні і танцювальні вечори і ранки, народні клуби, чайні, їдальні, а також заклади культурного або економічного характеру (сільськогосподарський склад, продовольчу крамницю, бюро кооперативних і професійних організацій тощо) (Spysky, 1915).

В основі організації Народного будинку був принцип широкої громадської колегіальної співпраці органів місцевого самоврядування, просвітницьких органів, кооперативів, професійних та інших громадських організацій, які мають на меті просвіту населення.

Про популярність Народного будинку свідчать статистичні дані про кількість відвідувачів, проведених вистав і читань. Так, протягом 1912 р. у Народному будинку було поставлено 70 драматичних спектаклів, які відвідала 61731 людина; на двох оперних виставах було 1722 відвідувача; 27 народних читань відвідала 15371 людина; на танцювальних вечорах було 605 відвідувача; на різдвяній ялинці було понад 1400 відвідувачів (дітей і дорослих, які їх супроводжували). Усього у глядацькій залі протягом 1912 р. було 84312 відвідувачів. Середня відвідуваність вистав постійно зростала (так, 1911 р. одну виставу в середньому припадало 813 відвідувача, які платили за відвідування, а в 1912 р. – 817 відвідувачів) (Istorychnyi ohliad, 1912).

Протягом 1 січня 1913 р. – 13 січня 1914 р. Народним будинком було поставлено 67 драматичних вистав, на яких були присутні 59643 глядача; було прочитано 19 лекцій, які відвідали 578 слухачів; улаштовано 29 безкоштовних читань з картинами, на яких були присутні 15539 відвідувачів; було організовано 6 релігійно-моральні бесід, які

безкоштовно відвідали 3735 слухачів; улітку в садах при Народному будинку було улаштовано 8 гулянь, на яких було 5946 відвідувачів; напередодні Нового Року був організований танцювальний вечір, на якому були присутні 767 відвідувачів; на Різдво була влаштована ялинка для дітей, де було 1755 відвідувачів. У бібліотеці Народного будинку станом на 1 січня 1913 р. було 796 абонентів, а на 1 січня 1914 р. – 1105 абонентів, з яких 44,3% – дорослі, 31,8% – підлітки, 23,9% – діти. Протягом 1913 р. у Народному будинку було 98999 відвідувачів (Polozhennia, 1913).

Також Товариством у містах і селищах улаштовувалися народні гуляння і свята (вони були спрямовані на відродження і розвиток місцевих народних гулянь та ігор, давніх пісень), літературні свята (їхньою метою було ознайомлення з творами літератури, розвиток любові до читання) (Protokol, 1915; Spysky, 1915).

Для дітей у закладах Товариства організовувалися заняття з фізичного виховання, кустарного промислу. Так, на майданчиках при Народному будинку під керівництвом учителя гімнастики хлопчики займалися гімнастикою (маршируванням, вільними вправами, вправами на знаряддях), а також грали у футбол (Polozjennia, 1913; Spysky, 1915). Заняття кустарним промислом, у свою чергу, були спрямовані на збереження і підтримку місцевої народної творчості і народних мотивів, що формувалися віками в народному самобутньому мистецтві (Spysky, 1915).

Також для дітей організовувалися хори, оркестри, проводилися концерти-лекції, які об'єднували цикл предметів і музичних творів за певними темами (розвиток творчості композиторів; розвиток форм музичної творчості протягом історії; характерні особливості творчості різних народів; особливості творчості певної епохи) (Spysky, 1915).

Окрім того, для дітей проводилися вистави народного театру, який посідав вагоме місце в організації розумних розваг для народу, сприяв художньому розвитку підростаючого покоління, вихованню особистісних якостей і був тісно пов'язаний з іншими видами позашкільної освіти. Для

постановки зазвичай обиралися п'єси з яскравими переживаннями персонажів, художньо-літературними перевагами і виховним значенням (найчастіше це були класичні п'єси).

Одним із найефективніших способів поширення ідей освіти серед дорослого населення і залучення його до просвітницької діяльності члени Товариства вважали виставки, які знайомили громадськість з новими педагогічними ідеями і сприяли її залученню до освітньої роботи (Lystuvannia, 1909). Товариство організовувало різні стаціонарні виставки, пересувні виставки і виставки-музеї (наукові, історичні, етнографічні, гігієнічні тощо) (Spysky, 1915) і брало участь у виставках, що проводились іншими організаціями (Programy, 1909).

Для розвитку самодіяльності населення в освітній роботі (зокрема, в організації в містах і селищах народних дитячих садків, ясел, майданчиків, осередків, клубів, шкіл тощо), залучення його до загальної виховної роботи організовувалися материнські і батьківські гуртки, які мали на меті надання допомоги матерям у виховній справі, залучення батьків до створення, розвитку й участі в забезпеченні діяльності дитячих закладів: «Лише на основі найширшої діяльності громадськості можуть успішно розвиватися всі установи для позашкільної освіти й навчання дитини як у дрібних осередках, так і в загальних організаціях, що об'єднують їх» (Protokol, 1915, p. 10-11).

Отже, позашкільна освітня діяльність з дітьми Товариства включала заснування і ведення Народного будинку, улаштування в містах і селищах Харківської губернії безкоштовних народних бібліотек і читалень, лекцій і народних читань, виставок, музеїв, постановку вистав народного театру, а також проведення різних занять з дітьми.

Обговорення. Дані про кількість проведених заходів та кількість відвідувачів, яка збільшувалася щороку, яскраво доводять, що освітня діяльність Товариства знаходила відгук серед населення. Зокрема, значення позашкільної діяльності Товариства полягало, перш за все, у тому,

що вона була спрямована на задоволення потреб найбільшого населення країни. Так, серед абонентів безкоштовних бібліотек Товариства було 47% селян, 41% міщан, а понад 400 бібліотек обслуговували виключно сільських жителів. Майже 100% слухачів народних читань були селяни і звичайні робітники (часто безграмотні) (Kolomiets, 1995).

Серед проблем, з якими стикалося Товариство в реалізації ідей освіти, були такі: значна нестача працівників для різних дитячих закладів, задля чого планувалося створити спеціальні курси для педагогів; недостатня кількість дитячих установ, задля чого планувалося постійно проводити наради і з'їзди працівників освіти, залучати широку громадськість; важкість пристосування навчальних програм дитячих закладів до місцевих умов; недостатня підготовка педагогів на курсах (значна увага приділялася теоретичній підготовці, але було мало практики) (Protokol, 1915).

Висновки. Отже, освітня діяльність Товариства набула значного поширення у Харківській губернії і передбачала організацію освітньої діяльності в закладах освіти, проведення різноманітних позашкільних освітньо-культурних заходів (народних читань і лекцій, вистав, виставок, занять з дітьми тощо) для широких верств населення в закладах товариства (Народному будинку, народних бібліотеках, читальнях, народному театрі, недільних школах і курсах, додаткових школах для підлітків, музеях, дитячих майданчиках), поширення ідей навчання й виховання серед широких мас населення. Завдяки своїй діяльності Товариство сприяло поширенню ідей освіти в Харківській губернії, залучаючи до роботи педагогів і вихователів, підвищуючи знання дорослого населення з питань освіти і, загалом, різних сфер знання та проводячи різноманітні заходи з дітьми і дорослим населенням.

Дана стаття не висвітлює всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективними є вивчення соціальної діяльності товариства, його роботи зі збереження здоров'я дітей.

ЛІТЕРАТУРА:

- Дмитришина Н. Національне виховання в освітньо-виховних закладах українського чернецтва Галичини (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Рівне, 2011. 20 с.
- Доповідь училищної комісії (М. А. Ширяєва) про завдання, постановку та правильне влаштування літніх шкільних колоній. Уривок науково-дослідної доповіді про організацію дитячого виховання та дитячих садків. 1910 р. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 364. 50 арк.
- Звіт про діяльність за 1911 рік (друкований). 1911 р. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 381. 105 арк.
- Звіти про класи ручної праці при школах, протоколи засідань комісії щодо покращення шкільної справи. Списки членів комітету. 1912 р. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 400. 22 арк.
- Історичний огляд діяльності Харківського товариства-правління та його закладів, статут, інструкція. 1912 р. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 396. 59 арк.
- Коломієць Т. Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869-1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.02. Харків, 1995. 21 с.
- Листування про роботу шкільного комітету, про спорудження шкіл у повітах, про пільги нужденним учням; відомості про екзамени та учнів, про конкурс викладання у школах та заяви вчителів. 1909 р. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 337. 154 арк.
- Лупаренко С. Позашкільна освітньо-виховна діяльність Харківського товариства поширення в народі грамотності (1869-1920 рр.). *Педагогіка та психологія: зб. наук. праць*. Харків: Видавництво ТОВ «Щедра садиба плюс», 2014. Вип. 46. С. 204-213.
- Лупаренко С. Просвітницько-виховна діяльність Харківського товариства поширення в народі грамотності (1869-1920 рр.). *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки: зб. наук. праць*. Бердянськ: БДПУ, 2018. Вип. 2. С. 160-169.
- Лутаєва Т. Внесок фундаторів вітчизняної медичної й фармацевтичної освіти у діяльність Харківського товариства поширення в народі грамотності. *Педагогіка та психологія : зб. наук. праць*. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. Вип. 57. С. 221-235.
- Нарис про розвиток і діяльність Харківського товариства із заснування до 1905 року, звіт Харківського відділення, відомості про комітети та комісії для міської управи. 1908 р. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 319. 42 арк.
- Положення про сільські додаткові школи, звіти комітету та окремих шкіл та листування про роботу шкіл. 1913 р. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 415. 96 арк.
- Програми засідань правління. 1909 р. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 332. 46 арк.
- Протокол пленарних заключних зборів з'їзду з питань організації розумних розваг. 1915 р. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 451. 19 арк.
- Протоколи засідань комісії розумних розваг та доповідь з курсів позашкільної освіти. 1916 р. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 470. 53 арк.
- Протоколи засідань 2-ї секції з'їзду. 1915 р. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 449. 81 арк.
- Сливка Л. Народні традиції у вихованні здорового способу життя учнів початкових шкіл Західної України (1919-1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.

- Списки тем, тези доповідей з'їзду з організації розумних розваг. 1915 р. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 200. Оп. 1. Спр. 446. 138 арк.
- Стинська В. Система шкільництва в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
- Сухомлинська О. та ін. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : [навч. пос.]. Київ : Либідь, 2005. Кн. 2. 552 с.
- Федорак Н. Діяльність українських громадських товариств у сфері соціального захисту й опіки дітей і молоді в Галичині в міжвоєнний період XX ст. *Вісник Прикарпатського університету. Історія* : зб. наук. праць. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2009. Вип. 16. С. 177-183.

REFERENCES:

- Dmytryshyna, N. (2011). *Natsionalne vyhovannia v osvithnio-vyhovnykh zakladakh ukrainskoho chernetstva Galychyny (kinets 19th – 30-ti roky 20th stolittia)* [National upbringing in the educational institutions of Ukrainian monks in Galicina (late XIX – 30th of XX century)]. Abstract of PhD thesis in Pedagogy : specialty 13.00.01. Rivne [in Ukrainian].
- Dopovid uchylyshchnoi komisii (M. A. Shyriaieva) pro zavdannya, postanovku ta pravylne vlashtuvannia litnikh shkilnykh kolonii. Uryvok naukovo-doslidnoi dopovidi pro orhanizatsiiu dytiachoho vykhovannia ta dytiachykh sadkiv [The report of the school commission (M. A. Shyriaieva) on the task, setting and proper arrangement of summer school colonies. An excerpt of a research report on the organization of child education and kindergartens]. (1910). *DAKhO (Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti)*. F. 200. Op. 1. Spr. 364. 50 ark.
- Zvit pro diialnist za 1911 rik (drukovanyi) [Report on activities for 1911 (printed)]. (1911). *DAKhO (Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti)*. F. 200. Op. 1. Spr. 381. 105 ark.
- Zvity pro klasy ruchnoi pratsi pry shkolakh, protokoly zasidan komisii shchodo pokrashchennia shkilnoi spravy. Spysky chleniv komitetu [Reports on manual labor classes at schools, protocols of meetings of the commission on improving school affairs. Lists of committee members]. (1912). *DAKhO (Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti)*. F. 200. Op. 1. Spr. 400. 22 ark.
- Istorychnyi ohliad diialnosti Kharkivskoho tovarystva-pravlinnia ta yoho zakladiv, statut, instruksiiia [Historical overview of the activities of the Kharkiv society-board and its institutions, statutes, instructions]. (1912). *DAKhO (Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti)*. F. 200. Op. 1. Spr. 396. 59 ark.
- Kolomiyets, T. (1995). *Kharkivske tovarystvo poshyrennia v narodi gramotnosti (1869-1920 rr.)* [Kharkiv Association of Spreading Literacy among People (1869-1920)]. Abstract of PhD thesis in History: specialty 07.00.02. Kharkiv [in Ukrainian].
- Lystuvannia pro robotu shkilnoho komitetu, pro sporudzhennia shkil u povitakh, pro pilhy nuzhdennym uchniam; vidomosti pro ekzameni ta uchniv, pro konkurs vykladannia u shkolakh ta zaiavy vchyteliv [Correspondence about the work of the school committee, about the construction of schools in the districts, about benefits for needy students; information about exams and students, about the teaching competition in schools and statements of teachers]. (1909). *DAKhO (Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti)*. F. 200. Op. 1. Spr. 337. 154 ark.
- Luparenko, S. (2014). *Pozashkilna osvithnio-vykhovna diialnist Kharkivskoho tovarystva poshyrennia v narodi hramotnosti (1869-1920 rr.)* [Extracurricular educational activities of the Kharkiv Society for Dissemination of literacy among People (1869-1920)]. *Pedahohika ta psykhohiia*, 46, 204-213 [in Ukrainian].
- Luparenko, S. (2018). *Prosvitnytsko-vykhovna diialnist Kharkivskoho tovarystva poshyrennia v narodi hramotnosti (1869-1920 rr.)* [Educational and upbringing work of Kharkiv

- Society of Spread of Literacy among People (1869-1920)]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky*, 2, 160-169 [in Ukrainian].
- Lutaieva, T. (2017). Vnesok fundatoriv vitchyznianoï medychnoi i farmatsevychnoi osvity u diialnist Kharkivskoho tovarystva posyrennia v narodi gramotnosti [The contribution of the founders of the national Medical and Pharmaceutical education to the activities of the Kharkiv Society of Spread of Literacy among People]. *Pedahohika i psykholohiia*, 57, 221-235 [in Ukrainian].
- Narys pro rozvytok i diialnist Kharkivskoho tovarystva iz zasnuvannia do 1905 roku, zvit Kharkivskoho viddilennia, vidomosti pro komitety ta komisii dlia miskoi upravly [An essay about development and activities of the Kharkiv Society from its foundation to 1905, a report of the Kharkiv branch, information on committees and commissions for the city administration]. (1908). *DAKhO (Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti)*. F. 200. Op. 1. Spr. 319. 42 ark.
- Polozhennia pro silski dodatkovi shkoly, zvity komitetu ta okremykh shkil ta lystuvannia pro robotu shkil [Regulations on village supplementary schools, committee and individual school reports and correspondence on school work]. (1913). *DAKhO (Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti)*. F. 200. Op. 1. Spr. 415. 96 ark.
- Prohramy zasidan pravlinnia [Programs of board meetings]. (1909). *DAKhO (Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti)*. F. 200. Op. 1. Spr. 332. 46 ark.
- Protokol plenarnykh zakliuchnykh zboriv zizdu z pytan orhanizatsii rozumnykh rozvah [Protocol of the plenary final meetings of the congress on the organization of smart entertainment]. (1915). *DAKhO (Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti)*. F. 200. Op. 1. Spr. 451. 19 ark.
- Protokoly zasidan komisii rozumnykh rozvah ta dopovid z kursiv pozashkilnoi osvity [Protocols of meetings of the commission of smart entertainment and a report on extracurricular education courses]. (1916). *DAKhO (Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti)*. F. 200. Op. 1. Spr. 470. 53 ark.
- Protokoly zasidan 2-yi sektiï zizdu [Protocols of meetings of the 2nd section of the congress]. (1915). *DAKhO (Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti)*. F. 200. Op. 1. Spr. 449. 81 ark.
- Slyvka, L. (2010). Narodni tradytsii u vyhovanni zdorovoho sposobu zhyttis= a uchniv pochatkovykh shkil Zahidnoi Ukrainy (1919-1939 rr.) [National traditions in the upbringing of healthy way of life of pupils at primary schools in Western Ukraine (1919-1939)]. Abstract of PhD thesis in Pedagogy : specialty 13.00.01. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Spysky tem, tezy dopovidei zizdu z orhanizatsii rozumnykh rozvah [Lists of topics, abstracts of congress reports on the organization of smart entertainment]. (1915). *DAKhO (Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti)*. F. 200. Op. 1. Spr. 446. 138 ark
- Stynska, V. (2004). Systema shkilnytstva v Galychyni (kinets 19th – pochatok 20th st.) [The system of schooling in Galychyna (the end of the 19th – the beginning of the 20th century)]. Abstract of PhD thesis in Pedagogy : specialty 13.00.01. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Sukhomlynska, O. et al. (2005). Ukrainska pedahohika v personaliiakh [Ukrainian Pedagogy in personalities]. Kyiv : Lybid, book 2 [in Ukrainian].
- Fedorak, N. (2009). Diialnist ukrainskykh hromadskykh tovarystv u sferi sotsialnoho zahystu i opiku ditei i molodi v Galychyni v mizhvoennyi period 20 st. [Activities of Ukrainian public associations in the sphere of social protection and child and youth care in Galychyna in the interwar period of the 20th century]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia*, 16, 177-183 [in Ukrainian].

Інформація про автора:	Information about the author:
-------------------------------	--------------------------------------

<p>Марущак Євгеній Миколайович ORCID https://orcid.org/0009-0000-0297-7884, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна 61000 e-mail: robotaukr2020@gmail.com</p>	<p>Marushchak Yevhenii Mykolaiovych ORCID https://orcid.org/0009-0000-0297-7884, PhD student, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska street, 2, Kharkiv, Ukraine 61000 e-mail: robotaukr2020@gmail.com</p>
--	--

Цитуйте цю статтю як: Марущак Є. М. Організація освітньої діяльності членами Харківського товариства поширення в народі грамотності. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2023. № 55. С. 176-194.

DOI: 10.34142/23128046.2023.55.15

Дата надходження статті до редакції: 12.10.2023

Стаття прийнята до друку: 24.10.2023